

ЧИНГИЗХОННИНГ ХОРАЗМ ШОҲЛАР ДАВЛАТИГА ҚАРШИ СИЁСИЙ РЕЖАЛАРИ ВА УНИНГ МАҚСАДЛАРИ

Қаюмов Алишер Тожиевич,
Сурхондарё вилояти МХХ ходими,
илмий тадқиқотчиси

Рус шарқшуноси Академик В.В.Бартольд асарлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, Чингизхон истилосини Мавороуннаҳрга бошланиш сабаблари ҳамда оқибатларини илк бор таҳлил этди[1]. Шунингдек рус тарихшунос-лигида алоҳида ўрин тутган ва Чингизхоннинг ҳаёти ва сиёсий бошқарув тизими, унинг Ўрта Осиёга бостириб кириши ҳақида қимматли манбаларни тақдим этган Б.Я.Владимирцевнинг асарлари тарихий манбаларни баён этиши билан қўлаб тарихчиларни ўзига жалб этган[2].

Чингизхон истилосининг Мавороуннаҳр аҳолиси тамаддунига салбий таъсири оид манбаларни тарихий-этнографик жиҳатидан ўрганган рус шарқшуноси Н.Я.Бичурин тадқиқотлар мавзунини таҳлил этишда Чингизхоннинг Мавороуннаҳрга истилочилик ҳаракатларнинг стратегия йўналишлари, ўша даврдаги туркий, туркийлашган ва мўғул қабилари, уларнинг урф-одатлари, аъаналари, ўзора бирлашиш сабаблари, уруш олиб бориш тактикаси, мўнғилларнинг жанговар қобилияти, шаҳар ва қишлоқларнинг истилочилар томонидан босиб олиш усуллари ҳамда амалга оширган талончилик ҳаракатлардан халқ бошига тушган кулфатлари ёритиб берилган[3].

Мавороуннаҳр аҳолиси нисбатан Чингизхон раҳбарлигидаги ҳарбийларнинг тутган ҳаракати, маҳаллий мўнғил қабилалари, шунингдек, туркий қабилалар, уларнинг мўнғиллар билан алоқаси тўғрисида маълумотларни Е.И.Кычановнинг маълумотлари тарихшунослик фанига хизмат қилган манбалар мавзунини ёритишга муносиб ҳисса қўшди[4].

Чингизхон ҳокимиятининг шаклланиш ва сиёсий ҳокимияти, унинг дастлабки амалга оширган ислохотлари, Мавороуннаҳрга нисбатан истилоси, унда маҳаллий Хоразмшоҳларни муносабати, маҳаллий аҳолини истилочиларга қарши кураши хусусида муҳим тарихий манбаларни ифодалаб берган ҳамда изоҳлаган. Бу масалада Мавороуннаҳрдаги сиёсий жараёнлар, ички низолар, маҳаллий ҳокимият ўртасидаги келишмовчиликлар, шаҳарларнинг иқтисодий ва маданий ҳолати, шундай вазиятда Чингизхон истилосининг бошланишдаги дастлабки ҳарбий ҳаракатлар, унинг оқибатлари ҳақида қимматли маълумотлар тақдим қилган Н.П.Шастина. тадқиқотлари мавзу учун алоҳида манба ҳисобланиди. Унинг тадқиқотларида, ўзбек халқи тарихда энг аянчли ва оғир йўқотишлар даври бўлган Чингизхон истилоси, унинг бошланғич ҳаракатлар, шунингдек, марказий шаҳарларни истило қилиш жараёнидаги талончилик ва босқинчилик ҳаракатларнинг оқибати муҳим манбалари таҳлил қилиб берилган[5].

Рус шарқшуносларидан Д.И.Тихоновнинг Чингизхон тарихга оид илмий изланишларида Мавороуннаҳрда истилочилик урушларини олиб борган Чингизхон ҳарбий ҳаракатларнинг оқибатлари, ўнлаб йирик маданият марказлари ҳисобланган шаҳарларнинг маданий тараққиётдан турғунлик ҳолатига тушиб қолиши сабаблари ҳамда юзлаб қишлоқларнинг босқинчилик туфайли тарих саҳнасидан чиқиб кетиши, бунинг натижасида Европанинг Шарқий қисмини мўнғиллар томонидан истило қилиш ва унинг оқибатлари илмий таҳлил қилинганлиги билан ажралиб туради[6].

Л.М.Епифанованинг илмий тадқиқотларда Мавороуннаҳрдаги XIII-XVI асрлардаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётга ҳам қисман тўхталиб ўтилган бўлиб, бу даврдаги сиёсий инқрозлар, унинг маҳаллий аҳоли бошига олиб келган оқибатлари хусусида фикрлар тақдим этган[7].

Жумладан, ўзбекистонлик тарихчилардан Д.Раззоқовнинг тадқиқотларда XIII-XVI асрлардаги сиёсий жараёнларга қисман тўхталиб ўтилган бўлиб савдо муносабатлар, карвон йўллари ва унинг мўнғиллар истилоси даврда издан чиқиш сабаблари ҳамда оқибатлар ҳақида маълумотлар тақдим қилинган[8]. Шунингдек, Х.Бекмуратовнинг

илмий тадқиқотларда ҳам маълум маънода умумий хулосалар берилиб, XIII-XVI асрлардаги сиёсий вазият ҳамда мўнғил истилосининг Мавороуннахрга салбий оқибатлари манбалар йўналишида қисман фикр билдирлган[9].

Тарихчи олим Нисави шундай ёзади, элчилар 2 - марта Хоразмшоҳ Султонни олдиға (1218 йилнинг 2-ярмида) ташриф буюришиб, Иналчукхонни (Ғойирхон) уларға топширишларини ва бу йўл билан тинчлик сақланади деган талабидан Хоразмшоҳ шошиб, қўрқиб қолади. “Унда қўрқув шунчалик кучли бўладики, қўрқувдан ҳаттоки юрагига тушди”, (Нисавӣ, Сийрат ас-султан, араб. Текст, стр. 34, франц. Пер., стр.60; перс. версия, стр.52.) –Хоразмшоҳни нега шундай қўрқув босганидан кейин ҳам, у Чингизхонни талабини бажармади? Нисавининг маълумотича, “Султон, Иналчукхонни, Чингизхонга бериб юборолмасди. Чунки, Иналчукхон (Ғойирхон) (Нисавӣ, Сйрат ас-султан...., араб. Текст, стр. 34, франц. Пер., стр.60; перс. версия, стр.52.) унинг онаси томондан аммакиваччаси эди. Уни элчилар қўлиға топширишни бутун уруғ аймағига бўлган ҳақорат деб тушунади. Шундайича ҳам, Иналчукхонни топшириш жуда ҳам қийин масала эди. Чунки, у кучли ҳимояланган қалъада, бундан ташқари қўл остида 20 мингта яхши қуролланган отлиқ суворийлари бор эди. У жуда кучли қаршилик кўрсатиши мумкин эди, ҳамда саройдаги кўпчилик аёнлар уни ҳимоя қилиб чиқарди. Шундан келиб чиқиб, Хоразмшоҳ фақат рад жавобини беради. Нисавий яна қуйидаги маълумотларни тақдим этади, агарда Хоразмшоҳ элчиларға шу рад жавобини бериб қўйиб юборса, Чингизхонга илтифот кўрсатган бўлади ва у яна кучлироқ талабларни ўртаға ташлашидан қўрқиб, ҳеч қандай гуноҳи йўқ, элчиларни қатл қилишни амр қилади, шундай қилмаса уруш бўлиши аниқ дейди.

Ушбу ҳолатдан кўринадики, Муҳаммад Хоразмшоҳ урушға осонликча рози бўлмайди, балки юзаға келган шарт-шароитдан мажбур бўлади. Нисавийнинг ёзишича, Муҳаммад Хоразмшоҳнинг уруш олиб бориши учун ҳеч қандай аниқ режаси бўлмайди. Нисавий ўз маълумотида шуни алоҳида таъкидлаб; Хоразмшоҳ томонидан 3 та асосий хатоликка йўл қўйилган дейилади:

1. У, Самарқанд атрофини 12 фарсангли (Т.е. около 78-80 км. Такая стена должна была защитить не только город, но и его сельскую округу.) баландликда ҳимоя девори қуришға ва бунинг учун зудлик билан халқдан (30.03.1218 й. дан 18.03.1219 й. гача) ер солиғини йиғимини талаб қилади. Лекин, Муғуллар келгунча юқоридаги шаҳар ҳимояси билан боғлиқ қурилиш ишлари амалға оширилмайди.

2. Муҳаммад Хоразмшоҳ ўзига қарам давлатлардан ўлпон йиғишни (19.03.1219 й. дан 7.03.1220 й. ча) шунингдек, (10.04.1217 й- 29.03.1218й.) даги ўлпонларни йиғиштириб олишни талаб қилади, аммо бу ҳам амалға ошмайди. Агар ушбу сумма йиғилганида, улкан қўшин жамлаш учун маблағ йиғилар, ҳамда бундай катта куч билан Муҳаммад Хоразмшоҳ байроғини кўтариб, чегарагача бориш мумкин бўларди. Агар Хоразмшоҳ бу кўнгилли аскарларини тўплагунча кутганида эди, мисли кўрилмаган катта қўшин тўплаш имкони мавжуд бўларди. Бу орада Хоразмшоҳ Султон жанг қилиш учун ўз қўшинларини Жайхунни (Амударёнинг) орқасига чекинишға мажбур қилади.

3. Чингизхонни урушға отланганини ва йўлга чиққанини эшитган Хоразмшоҳ ва унинг қўшинлари Мовороуннахр (Нисавий, Сийрат ас-султан...., араб. Текст, стр. 35-37, франц. Пер., стр. 61-63; перс. версия, стр. 53-54. Там же приведен список городов, в которых были размещены гарнизоны, их численность и имена их начальников.) шаҳарларига жипслаштирмасдан ҳаммасини битта нуқтадамас балки унинг аксини, яъни гарнизон кўринишида тарқоқ ҳолатда жойлаштиради.

Нисавининг фикрича, бу Хоразмшоҳнинг энг катта хатоси эди. Агарда Хоразмшоҳ бутун бошли гарнизондаги қўшинларини бир жойға тўплаган вақтда жамики кучини бир нуқтаға йиғиб, муғул босқинчиларига қарши кураш олиб борганида тарих умуман бошқа томонға ўзгарарди. Чунки, у Муғулларни, худди лочин қуш-чумчуқни тутиб олгани каби, уларни (татар) ер юзидан (Нисавӣ, Сйрат ас-султан...., араб. Текст, стр. 35-37, франц. Пер., стр. 61-63; перс. версия, стр. 53-54. Там же приведен список городов, в которых были размещены гарнизоны, их численность и имена их начальников.) бутун илдизи билан юлиб ташлаган бўлар эди.

Агар Хоразмшоҳ, бутун феодаллардан тузилган кўнгилли қўшинларини бир мушт

қилиб, мўғулларига қарши қақшатғич зарба берганида, у бу урушда албатта ғолиб бўларди, худди шу таклифни Хоразмшоҳга имом Шихаб ад-дин Хиваки (Ибн ал-Асир, Ал-Камиль фи-т-тарих, стр. 237; СМИЗО, т. I, стр. 6). ҳам айтган, дейди, тарихчи олим Нисави.

Доссон ва Бартольдлар (C.D`Ohsson, Histoire des Mongols, t. I, стр. 212; В.В.Бартольд, Туркестан..., стр. 472-474.) шундай маълумот беришади, Хоразмшоҳ бир нуқтадан туриб катта қарши хужум бериш режасини рад этади, сабаби у ўз қўлидаги тобъе қўшин лашкарбошларига ишонмасди. Хоразмшоҳ бир нарсадан жуда қўрқарди, у агарда бир куч бўлиб Чингизхон қўшинларини тор-мор қилганида ҳам, келажақда ушбу ғолиб қучган қўшин айнан ўзи ва династиясига қарши тиг қўтаришидан ва айниқса жанг вақтида баъзи бир феодал тобъе зодагонларни душман томонига ўтиб кетишидан чўчийди. Айниқса, бу факт ўз тасдиғини топади, яъни феодаллардан баъзилари душман томонига ўтиб кетишади. Чингизхон томонидан уюштирилган ифвогарликларидан кейин, Хоразмшоҳнинг қўл остидаги тобъе феодал зодагонларидан Турк вилояти (билад ат-турк) (Это были степи тюркских кочевых племен, в источниках именовавшиеся тогда Туркестаном; точнее, имелись в виду степи между Яиком и низовьями Сыр-Дарья.) вазирынинг ноибни Бадрад-дин Амид очикчасига Чингизхон томонига ўтиб кетади ва отасини Хоразмшоҳ томонидан қатл этилгани боис ундан қасос олишни маълум қилади.

Чингизхон ушбу ноибдан Таркан хотуннинг амир-қариндошлари томонидан ёзилганидек, сохта хатларни ёзишни буюради ва унда улар ўзларининг қабилалари номидан хизматларини таклиф қилганлигинининг алохида кўрсатади, ҳамда улар Чингизхон нима хоҳиш тутса шу истагини бажаришга ваъда қилишганликлари кўрсатилади.

Ушбу аснода ёзилган хатлар, Хоразмшоҳ давлатига турк-мусулмон “жосуси” орқали етказилади. Хоразмшоҳга ушбу хатлар мазмуни маълум бўлгач, у саросимага тушиш билан ишонч ҳосил қилади ва қўшинларини шаҳар ва вилоятларини (Нисавй, Сйрат ас-султан..., араб. Текст, стр. 37-38, франц. Пер. 63-65; рес. Версия, стр. 55-56. Нисави говорить, что измена Амида имела место после взятия Отрара монголами, но, видимо, это произошло еще раньше, как думает и В.В. Бвртольд (“Туркестан..., стр. 474), судя по тому, что, по словам Нисави, именно эти фальшивки побудили хорезмшаха рассредоточить свои военные силы. А это решение было принято им в начале войны.) ҳимоялаш учун тақсимлашга қарор қилади.

Чингизхон ифво йўлини бошқа усулларни ҳам қўллаб-қувватлайди. Хоразмшоҳни қўшинлари кучларини бўлиб ташашга қаратилган энг самарали усулларни ишга солади. Нисавининг ёзишича, 1219 йилнинг декабрь ойидан 1220 йилнинг февраль ойлари оралиғида Чингизхон ўзининг энг ишончли “жосус” ларидан бири (келиб чиқиши Ўрта Осиёлик) Донишманд Хожибни, Хоразмшоҳ Муҳаммадни онаси Таркан хотунни ҳузурига жўнатади ва унга, “ мен, сен билан уруш олиб бормоқчи эмасман, менга ўғлинг Муҳаммад керак, агар мен қўйган талабларимга рози бўлсанг, мен сенга тегмайман ва мабодо талабларимни бажаришни лозим топсанг, сенга совға тариқасида Хоразм ва Хуросонни бошқарувини қолдираман”, деган таклифни етказдиради. Аммо Таркан-хотун бунга ишонмайди. Тез орада Чингизхонга, Хоразмшоҳ ва унинг онаси Таркан-хотун ҳамма бойликлари, оила аъзолари ва канизакларини олиб, Амударёнинг (Это произошло в апреле (по Джувейни) или а мае (по Джуджзвани) 1220 г.) нариги томонига утиб Мазандаранга (Нисавй, Сйрат ас-султан..., араб. Текст, стр. 38, франц. Пер., стр.65; перс. версия, стр. 56-57.) қараб йўл олишганлигини, ҳамда Хоразмга йўл очилганлиги маълум бўлади. Хоразмшоҳ Муҳаммаднинг соф асл сулолага асосланган ва нодавлат ниятларига олиб боровчи ҳалокатли режаси қўшинларни пассив мудрофаага чорлади. Муҳаммад Хоразмшоҳ, уруш бошланишидан жуда ҳам асабий, қўрқоқ бўлиб қолганди, бунинг оқибатида у ўта умидсизликка тушиб қолади, - бу эса, Хоразмшоҳнинг уруш вақтида бирорта бир фаол иштирокини таъминламади. У фақат қўрқувда бўлгани боис, бошқарувни йўқотганди.

Юқоридаги манбалардан шулар маълумки, Чингизхон жуда ҳам кўплаб савдогарлардан ва унинг томонига ўтиб кетган феодал задогонлардан тузилган

“жосус” ларига эга бўлиб, улар орқали Хоразмшоҳнинг аскарларининг ҳозирги аҳволи ва унинг давлатида яшаётган халқнинг ижтимоий аҳволидан ва улар билан Султон Муҳаммад ўртасидаги муносабатлардан яхши хабардор эди. Шунингдек, у томонидан (Чингизхон) жўнатилган элчилар тинчлик тўғрисидаги таклифи бу шунчаки Хоразмшоҳни қарах ҳолатга келтириб, қўнглига таскин беришдан иборат бўлиб, бу вақтда Мўғуллар қўшинларининг асосий қисми Шимолий Хитойни забт этишга йўналтирилган эди. 1219 йилга келиб, Чингизхон, Цзинь империясини тор-мор қилиб, унинг катта ҳудудларини босиб олганди. Энди, Чингизхон бемалол “Ғарб давлатларига” юриши мумкин эди. Ҳатто, В.В.Бартольд ҳам, “Чингизхон, Хоразмшоҳ Султониға нисбатан тинчлик сулҳи тузилганида ҳам, бунинг асл моҳиятида, барибир Чингизхон Хоразмшоҳлар давлатига босқинчилик юриши, кечроқ бўлса ҳам амалга ошиши эҳтимолдан холимас, деб маълумот беради. (Ўтрор тўқнашуви)

Аммо, яна Бартольд ўйлайдики, ушбу йилларда (1217-1218) Чингизхонда бундай интилишлар бўлмагандир, балки у умуман Хоразмшоҳни (В.В. Бартольд, Туркестан., стр. 467.) заиф томонини билмагандир. Таҳлилларни кўриб чиқилса, Чингизхон ўз “жосус” ларини ва душман томонидан унга хизматга ўтганларни “Ғарбий давлат” ларни истило қилиш мақсадида, олиб борган ҳатти-ҳаракатларини бир қисмидир.

Уруш бошланишида Чингизхон бекорга катта қўшин тўпламаганди, чунки у Хоразмшоҳнинг (В.В. Бартольд, Туркестан., стр. 467.) катта куч қудрат тўлагани тўғрисида маълумотларга эга эди.

Биринчидан: у марказий куч ва душманнинг феодал-парчаланиб кетган ҳолати қанчалик заиф бўлмасин, маҳаллий қаршилиқ жуда ўжар бўлиб қолишни олдиндан кўрди; иккинчидан: шубҳасиз кейин Чингизхоннинг режаларида нафақат Ўрта Осиёни босиб олиш. Бу Ғарбий Осиё ва Шарқий Европани забт этишнинг дастлабки босқичи бўлиши керак эди.

Буни 1220 йилнинг ёзида, ўз қўшинлари Амударё орқали ўтиб, кетгандан сўнг дарҳол Чингизхон Эроннинг Шимолий қисмини, Шарқий Закавказьяни ва Шимолий Кавказни вайрон қилган Жэбэ ва Субэдей каби лашкарбошилар қўмондонлиги остида 30 минг кишилиқ аскарларга эга корпусни юборганлигини, аланларни, қипчоқларни жангда таслим қилиб, Калка, Қрим, Қуйи Волгада русларни енгиб, ҳозирги Қозоғистон даштлари орқали 1224 йилда Мўғулистонга “ўз юртларига” қайтишади. Ушбу юборилган отрядлардан шуни кўриш мумкинки, ушбу ҳудудларни босиб олиш учун жуда ҳам пухта тайёргарлик кўришган. Агар шунақа режа бўлмаганида, 4 йиллик рейд юришларини мазмун моҳияти йўқ эди.

Шундай қилиб, ҳали Шарқнинг забт этилмаган давлатлари Иртишгача, Орол денгизи, Амударё бўйларини Чингизхон катта ўғли Журжи ва унинг авлодларига ҳадя қилди.

Чингизхон ва Хоразмшоҳ ўртасидаги можаро тарихда яна бир асосий эпизод билан тўқнашамиз. Ҳали Чингизхон тириклигида шундай миш-мишлар тарқалган эдики, Аббосийлар Халифаси ан-Носир, унинг қабулига ўз элчисини жўнатиб, ушбу элчидан Хоразмшоҳга ҳужум қилишга бошлайдиган тўхматга тўла маълумотларни етказдиради. Тарихчи Ибн-ал-Асир, Халифа ан-Носир тўғрисида шундай ёзади, яъни агарда бу ҳақиқатан юз берган бўлса, айнан ан-Носир, Мўғул-татарларни мусулмонлар мамлакатига ҳужум қилишга ундовчи важлар билан Чингизхон ҳузурига элчисини жўнатгани бу ўта катта гуноҳ бўлиб, (Ибн ал-асир, Ал-Камиль фи-т-тарих, т. I, стр. 287. Ср. С. D`Ohsson, Histoire des Mongols, стр. 211; А.Мюллер, История Ислама, пер, Н.А. Медникова, т. III, СПб., 1896, стр. 223. Посольство Халифа к Чингисхану могло быть в 1217г., когда войска хорезмшаха шли на Багдад.) умуман кечириб бўлмас ҳатти-ҳаракатдир. Шунингдек, Мирхонд (XV-аср) ҳам, Халифани элчисини Чингизхон ҳузурига боришини таъкидлайди. Тарихчи Макриз (1442 й) эса, бу ҳолатни (Мирхонд, История Чингисхана, изд. ELOV, Paris, 1841, Стр. 102-104 (перс. текст) и бир асос сифатида баён этган. Аммо, Бартольд бу асосларни афсона деб билади. Чунки, Мирхонд ҳам, Абу ал-Асир ҳам эшитганларини маълумот тариқасида қолдиришган. Бироқ улар воқеликдан кейин, ижод қилишган бўлишсада, улар бизгача етиб келмаган маълумотлар ҳақида баён қилувчи-манбалардир. Бироқ, буни асосли воқеликни исботи деб қабул қилиб бўлмасада, ҳақиқатга яқинроқ ҳисобланади. Халифа Носир

- суънний мусулмонлар бошлиғи сифатида эътироф этилсада, у Хоразмшоҳ билан уруш қила туриб, Найман хони Кучлукхон “куфир” билан иттифоқ тузишдан ҳам уялмасди, ўз вақтида “Кучлук” хонни забт этган ҳудудидан мусулмонларни хўрлаб, ҳайдаган бўлса ҳам, ўз ўрнида Хоразмшоҳ ҳам ан-Носирни Халифа сифатида унинг диний давлатини тан олмасди.

Хоразмшоҳ Муҳаммад, Халифадан унинг ҳукмронлик қилаётган давлатини тортиб олиш пайида бўлиб, уни ўзининг қўл остидаги тобеларидан деб билиб, “Алилар” имоми деб биларди. Аммо Ан-Носир Халифа, Мўғуллар истилоси бунчалик кенг миқёсда бўлишини тасаввур ҳам қилмаганди. Охир оқибат Бағдод ҳам забт этилиб, Халифат тугатилди.

В.В. Бартольд ҳақ эди, унинг маълум қилишича, Чингизхон иғво билан суғорилган миш-мишларга таянмаган. Аммо Халифанинг элчилари (агар улар бўлган бўлса) Чингизхонга, Хоразмшоҳ давлати ички ва ташқи ҳолати, қудрати билан боғлиқ маълумотни ҳақиқатан етказилган бўлса ва бу маълумот воқеаларни жиддий тус олишига ёрдам бергандир. Демак, шундай хулоса қилишимиз мумкинки, Хоразмшоҳ урушни тарғиботчиси бўлмаган, у умуман уруш қилишдан қочган. Нима бўлганда ҳам Хоразмшоҳ ҳолатдан келиб чиқиб иш тутган. Демак, урушни тарғибот-ташвиқотчиси – Чингизхон, деган хулоса пайдо бўлади. У воқеликга шундай ёндошадики, ҳамма айбни Хоразмшоҳга ағдариб, мусулмон аҳолига ўзини Ислом динига душман эмаслигини кўрсатмокчи бўлади.

Ғарбий Европа тарихчилари (С. D'Ohsson, Histoire des Mongols, t. I, стр. 212 и сл; А.Мюллер, История Ислама, т. III, стр. 223-226.) нинг таъкидлашича, улар Хоразмшоҳни – қўрқоқликда, иродаси сустлигида ва жанг санъатидан ўқувсизлигида айблашади. В.В. Бартольднинг фикрича, бу қарашлар Хоразмшоҳга нисбатан асоссиздир. (В.В. Бартольд, Туркестан..., стр. 474.) Энди тарихга назар ташлаб биров ўзимиздан тахминларни қўшсақ, охириги 15 йилда Хоразмшоҳ Муҳаммад ўзининг бошқарувида иродали, мақсадга интилувчан ва энергияси жўшган ҳукмдор сифатида ўша даврнинг сиёсий оламига кириб келган шахсдир. Шунини айтиш жоизки, у ичидан парчаланаётган, заифлашиб бораётган ҳукмрон давлатни бошқараётган эди. Айниқса, ўзидан кучлироқ давлат билан тўқнаш келишни ҳеч хоҳламасди. А. Мюллернинг фаразларича, Мўғуллар билан Хоразм давлати ўртасидаги уруш-муқаррар эди. Айниқса, бу уруш Хоразмшоҳ Муҳаммаднинг ўлиmidан кейин бўлиб ўтганида (Хоразмшоҳнинг охириги ҳукмдори Жалолиддин, Ғарбий Эрон ва Закавказьеда 1231 й. ча турган) у умуман бошқача кўриниш (А.Мюллер, История ислама. т. I. стр. 223.) олган бўларди. Лекин, Хоразмшоҳларнинг алмашиши кечаётган тарихий жараёнларга ўз таъсирини ўтказа олмасди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. В.В.Бартольд. Образование империя Чингис-хана, - ЗВОРАО, Т. X, вып. I - IV, 1897, стр. 105 - 119. В.В.Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, ч. II, СПб., 1900. В.В.Бартольд. История культурной жизни Туркестана. Ленинград, 1927, стр. 85.
2. Б.Я.Владимирцев, Чингис-хан, Берлин - Пг. - М., 1922. Б.Я.Владимирцев. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм, Л., 1934, стр. 7-8.
3. Н.Я.Бичурин. История первых четырех ханов из дома Чингисова. СПб, 1829, стр. 40.
4. Е.И.Кычанов, Э.В.Шавкунов. Дальний Восток в XIII - XVI веках. – «История Сибири» (Макет), (Новосибирск), 1965, стр. 639.
5. Н.П.Шастина. Шара Туджи. Монгольская летопись XVII АЕКА, м.-л., 1957, стр. 57-58 (текст) и стр. 10-142 (перевод).
6. Д.И.Тихонов. Хозяйство и общественный строй Уйгурского государства. X-XIV вв., М-Л, 1966, стр. 58.
7. Л.М.Епифанова. Рукописные источники по истории Средней Азии периода присоединения её к России. - Т.: Фан. 1965.
8. Д.Раззоқов Бухоро хонлигининг ташқи савдо алоқалари. (XIX асрнинг 60 - 90 йиллари): Тарих фанлари номзоди дис...автореф.-Т., 1994;

9. Х.Бекмуратов Туркистон ва Рум муносабатлари тарихидан. Амир Темур ва унинг дунё тарихида тутган ўрни // Республика илмий-назарий конференцияси маърузалари.-Т.:Фан. 1996.6 70-76; ўша муаллиф. Ўзбекистоннинг Туркия билан иқтисодий алоқалари тарихидан // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1999. №1-2. Б. 56-59.

МАМЛАКАТИМИЗНИНГ ИҚТИСОДИЙ СОҲАДА РИВОЖЛАНИШИДА ТОШГУЗАР-БОЙСУН-ҚУМКЎРҒОН ТЕМИР ЙЎЛИНИНГ ЎРНИ

Худойбердиев Ўткир Тошмурадович,
Термиз иқтисодиёт ва сервис университети
мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон темир йўлининг қурилиши ва унинг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида тутган ўрни манбаларга асосланган ҳолда таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Буюк ипак йўли, стратегик, геосиёсий, Тошгузар, Байсун, Қумқўрғон, акциядорлик, транзит.

Аннотация: В статье на основе источников анализируется строительство железной дороги Ташгузар-Бойсун-Кумкурған и ее роль в экономике Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, стратегический, геополитический, Ташгузар, Байсун, Кумкурған, доленое участие, транзит.

Abstract: The article analyzes the construction of the Tashguzar-Boysun-Kumkurgan railway and its role in the economy of the Republic of Uzbekistan based on sources.

Key words: Great Silk Road, strategic, geopolitical, Tashguzar, Boysun, Kumkurgan, shareholding, transit.

Тарихдан яхши маълумки, Буюк Ипак йўли чорраҳасида жойлашган мамлакатимизнинг Марказий Осиёда табиий-географик, ҳарбий-стратегик, геосиёсий ва иқтисодий жиҳатдан ўрни бениҳоя муҳимдир. Яхши биламизки, Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон темир йўл тармоғи мамлакатимиз ўртасидаги ўзаро боғлиқлик тектурасининг асосий бўғинига айланиб, энг арзон қўп юк ташиш имконини берадиган ва йил давомида бир меъёрда ишлаш имкониятини ҳам яратади. Мазкур транспорт тармоғининг воҳамизда қурилишининг ўзига хос тарихи бор. Бугунги кунда, ушбу темир йўл мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг локомотивига айланди. Бошқача айтганда, савдо, транзит, чегаралардан ўтиш борасида рақамли иқтисодий ҳамкорликни кучайтириш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқишда ҳамда тараққиёт стратегиясини қабул қилишда, шубҳасиз, ривожланишимизга хизмат қилади. Шунингдек, транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантиришда ҳам янги имкониятларни очиб беради.

1990 йилларнинг бошларида мамлакатимиз жанубини ягона темир йўл тармоғига улаш долзарб вазифага айланди. 1992-1998 йилларда турли илмий-техникавий ишлар олиб борилди. Темир йўл ўтадиган йўналишлар белгилаб олинди. Темир йўл қурилиши уч босқичда ўтказилди. Дастлаб, 1998 йилда “Ўзбекистон темир йўллари” компанияси ўз ҳисобидан “Тошгузар-Дехқонобод” йўналишини, 1999 йилда эса “Бойсун-Қумқўрғон” линиясида йўл қурилишини бошлади[1].

Темир йўлнинг учинчи босқичи энг қийин участкаларига тўғри келгани учун Япония ҳукуматининг имтиёзли кредитларидан фойдаланилди. Лойиҳани ишлаб чиқиш учун 2001 йил 16 июлда Япония томонидан грант ажратилди. Лойиҳа ишлари якунлангач, 2003 йил 2 январда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон” янги темир йўл линияси қурилишини жадаллаштириш тўғрисидаги 43-сонли қарори чиқди. Қарорга кўра, “Тошгузар-Дехқонобод” ва “Бойсун-Қумқўрғон” участкалари бўйича 2003-2005 йилларда давлат бюджети маблағлари (20%) ҳамда “Ўзбекистон темир йўллари” давлат-акциядорлик компаниясининг ўз маблағлари (80%) ҳисобига “Дехқонобод-